

Pietismen paa Mors.

Af F. Elle Jensen.

Mens man saa nogenlunde ved Besked med, hvorledes Pietismen artede sig i Hovedstaden, er dette ikke Tilfældet, naar Talen er om Provinsen. Ganske vist er der fremkommet enkelte Artikler om Forholdene her og der, men et virkeligt Overblik mangler, og for mange Egenes Vedkommende er der slet ingen Undersøgelser foretaget. Paa Grundlag navnlig af indgaaede Skrivelser til Biskoppen¹ skal der da i det følgende søges givet en Fremstilling af Bevægelsen paa Mors i Aarene c. 1740—60, da den fik sine Repræsentanter blandt Øens Gejstlighed.

I nogle Følgbemærkninger til sine til Kirkekollegiet i København indgivne Visitatsrelationer fra Øster Hanherred og Mors for 1739 udtaler Biskop *Broder Brodersen*² om Tilstanden i Stiftet i Almindelighed bl. a. sin Beklagelse over »den daarlige Blusbrænden« St. Hansaften, hvorved grove Synder begaas, især Drukkenskab og Horeri; dog har, noterer han, Sandheden ogsaa sine Elskere. Denne Dom maa da Mors tage sin Del af, og gennem Enkeltberetningerne ses, at han langt fra har været fornøjet overalt, men adskillige Steder fundet stor Vankundighed. Et lignende Billede gives af nogle Erklæringer fra 1743 om Forholdene i en Del af Sognene, indsendt af de paagældende Præster. Provst Brøchner i Karby er ganske vist nogenlunde tilfreds og skriver, at Befolk-

¹) I Aalborg Bispearkiv (Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg).

²) Biskop 1737—78.

ningen paa hans Egn er »vel saa skikkelige som paa andre Steder«, men ellers munder Skudsmaalene, som Bønderne faar, i Almindelighed ud i en Klage over materialistisk Indstilling og manglende aandelig Sans. Man faar med andre Ord Indtrykket af at staa overfor et gammeldags og konservativt Folkefærd, der fortsætter den fra Fædrene nedarvede Tankegang og Levevis og heller ikke ønsker andet. Det vil da let forstaas, at en Forkyndelse, der som den pietistiske søgte at rokke ved dette Standpunkt og kalde paa et mere personligt Ansvar, maatte møde en betydelig Modstand, i Særdeleshed om den ikke formaaede at finde den paa een Gang indtrængende, jævne og milde Tone, som ene vilde være i Stand til at gøre Indtryk. —

Den første Præst, der synes at have været paavirket af Pietismen i *Nykøbing*, var Kapellanen *Mich. Feld* (1734—37). Paa samme Tid var Anders Langgaard, den senere saa kendte Præst i Klim, Rektor ved Byens latinske Skole (1735—39); han beretter om ham, at han bl. a. læste Speners Skrifter, samt at der dannede sig en Kreds af nogle faa om ham, og at den var Genstand for en Del Spot¹. Derudover foreligger der intet om Vækkelse i Staden, og 1739 udnævntes Feld til Sognepræst for Vammen-Lindum-Bigum.

1741 udnævntes *Jens Halse* til Sognepræst i *Nykøbing*. Han var allerede i fremrykket Alder (f. 1682) og havde siden 1726 været Kapellan i Mandal i Norge, hvor han imidlertid vakte Forargelse i Menigheden ved fra Prædikestolen at forsvare nogle Sværmere, som førte en »aandelig Søster« med sig; da det derefter blev oplyst, at hun stod i temmelig nært Forhold til en af dem, fik han en Irettesættelse og Bøde for sin Optræden ved denne Lejlighed. I *Nykøbing* lykkedes det ham ikke at slaa rigtig igennem. Vel omtaler Biskoppen ham i sine Relationer som en kristelig og exemplarisk Lærer, der prædiker ret evangelisk

¹) Kirkeh. Saml. 5. R., II, 335.

(1742), og nævner, at der er mange Guds Børn i Menigheden, om end der er Klinte blandt Hveden (1755), men naar det saa 1759 hedder, at der baade findes gode og onde, og at nogle giver Agt paa det profetiske Ord, synes det i den mildt dømmende Brorsons Mund at tyde paa, at Forventningerne til Præsten ikke helt er blevet opfyldt. 1765 lyder Dommen, at Halse, der nu var over 80, er en god Mand, men han udretter intet; Menigheden har den saliggørende Kundskab, hos nogle med Rod i Hjertet. I 1751 klager Præsten over, at han »er her som i en Udørken og maa stride med vilde Dyr. Gud ske Lov, her er dog nogle gode blandt de mange onde« Og Kapellanen, *Niels Omeis* (1748—68) besværer sig Aaret efter over Skolevæsenets slette Tilstand, der hindrer de smaa i at faa den rette kristelige Kundskab, »da de dog er købt ved Jesu Blod og Død«. Omeis var, ligesom vistnok Halse, paavirket af Herrnhutismen, uden at dog dette kom til at sætte nogen Frugt i hans Arbejde i Byen; han blev, siger en Emissær, »udhungret af sine Tilhørere, fordi han bestandig talte om Frelseren«. Muligt har hans Prædikener haft for stor en Islæt af de i Brødremenigheden gængse Vendinger.

I *Vejerslev-Blidstrup* virkede den nidkære *Fr. Ermandiger* (1732—45), men forflyttedes efter sin Faders Død til dennes Embede Kragelund-Funder. Han efterfulgtes af *Peder Holm* (1745—58), som sluttede sig til Pietismen i dens maadeholdne Skikkelse. Om sit Indtryk af Tilstanden i Sognene indberetter han ved sin Ankomst, at der nok var Hørelyst, men samtidig megen Vankundighed, Degnen var daarlig og saa fattig, at han næppe havde de Klæder, han kunde skjule sig i. Selv tog han sig med Iver af Forholdene; et Bevis paa hans Nidkærhed er, at naar der skulde være Altergang, holdt han Skriftemaal i Præstegaarden hele Ugen igennem, ligesom han vaagede strengt over Søndagens rette Brug. 1749 havde han i den Anledning et Sammenstød med Major Bülow, som boede paa Balle-

gaard i Annexet¹, og hvem han beskyldte for at holde Exercits i Gudstjenestetiden. Hans Arbejde vandt Paa-skønnelse hos Biskoppen, der ved sine Visitationer udtrykte sin Tilfredshed med Forholdene; 1755 bemærker han, at nogle er opvakt af Ordet, men andre samtykker uden Følelse deraf i Hjertet; atter andre modsætter sig ikke de guddommelige Sandheder, skønt de ikke har tilegnet sig dem. Det synes, som han er kommet godt ud af det med sin Menighed, om end det kun har været en mindre Part, der helt har sluttet sig til ham.

Ganske anderledes ufredeligt udviklede Forholdene sig i *Ljørslev-Ørding*, hvor *Peder Radich* 1743 blev Præst, og takket være de om hans Stridigheder med Befolkningen opbevarede Aktstykker er vi i Stand til at danne os et nogenlunde paalideligt Billede af, hvad der skete i Sognene.

Peder Radich var født i Nysted 1706. Hans Fader var Skipper, og som ung var han til Søs. Derefter kom han i Nykøbing F.s Latinskole og blev Student 1731. I de følgende Aar var han Huslærer, bl. a. hos Vinhandler Nordrup i København², der havde staaet den ivrigt pietistisk-herrnhutiske Kreds om Md. Wulf³ nær, om end han brød med den paa denne Tid, og det er højst sandsynligt, at Radich har modtaget stærke Indtryk herfra, og i det hele taget af de stærke kirkelige Brydninger i Hovedstaden mellem Vækkelsesretningerne og det ortodoxe Parti. Efter saa at have været Kateket i Aggershus Sogn, tog han Examen 1737 og vendte derefter tilbage til Norge for at blive Kapellan hos Præsten Cort Ramshart i Drammen⁴, men da denne døde før hans Ordination, maatte han igen tage Plads som Huslærer, denne Gang i Flækken Holmestrand, ikke saa langt borte⁵.

¹) Personalhist. Tidsskrift VI, 209.

²) Kirkeh. Saml. 5. R., IV, 302 ff.

³) Kirkeh. Saml. 5. R., V, 417 ff.

⁴) Ramshart var Præst i Drammen 1728—38.

⁵) Vitaprotokol i Aalborg Bispearkiv. Radich var *ikke* Kapellan

Paa disse Kanter opstod netop i hine Aar en sekterisk Bevægelse, som kunde føres tilbage til den herrnhutiske Emissær Gert Hansen, der gæstede Drammen 1737 og 1738; den udviklede sig under anden Paavirkning efterhaanden mere og mere i separatistisk Retning og endte tilsidst i Anabaptisme¹. Paa et vist Tidspunkt vandt den en Del Tilhængere ved sine Krav om den rene Menighed og sine deraf følgende voldsomme Angreb paa det bestaaende Kirkesamfund med dets Præster og Ceremonivæsen, og da den ogsaa optraadte i Nærheden af Holmestrand, kan Radich umuligt have undgaaet at stifte Bekendtskab med den. Den Kamp, han siden optog mod Vanekristendommen i sine Sogne, har vel nok sin første Forudsætning i hans Forbindelse med de vakte Kredse i København, men et og andet tyder ogsaa paa, at de stærke Brydninger i Norge heller ikke er gaaet sporeløst hen over hans modtagelige Sind.

Kort efter sin Ankomst til Ljørslev indberetter Radich til Biskoppen om Forholdene i Sognene, at Bønderne vel er arbejdsomme i det timelige, men der er faa, ja næsten ingen, »der med Maria vil sidde ved Jesu Fødder«; dog har han et lidet Haab om dem, naar det salige og søde Evangelium ved alle Lejligheder bliver dem forkyndt. Sine nærmeste Venner fandt han især i Halse i Nykøbing, Holm i Vejerslev, og Rodsted, der 1744 blev Præst i Solbjerg-Sundby, og som ogsaa, ligesom Radich, stod Brødremenigheden nær. Da Anders Knie 1748 kom til Tødsø-Erslev, sluttede han sig ligeledes til Kredsen. Desuden stod han i nøje Forbindelse med de pietistisk-herrnhutiske Præster i Hanherred og Vendsyssel, Langgaard og Krogstrup i Klim, Bloch i Aggersborg og Fugl i Saltum, og af og til gæstede han Randersegnen paa Besøg hos Præsterne Poulsen i Harritslev og Krogstrup i Haslund;

i Bergen. Jf. J. Lundbye: Herrnhutismen i Danmark (1903) S. 122.

¹) S. A. Sørensen: Zioniterne (1904).

ogsaa de hørte til den samme Retning. I den sidstnævntes Sogn havde Radich en Søster boende.

Derimod kom han hurtigt i et spændt Forhold til Herskabet paa Højris, der ligger i Ljørslev Sogn, og som ejedes af Fru Ulrica Augusta Speckhahn, Enke efter Konferensraad Poul Klingenberg; hun boede paa Gaarden sammen med sin Stedsøn, Etatsraad Klingenberg. Stødt af Radichs, som det syntes dem, alt for haardt dømmende Forkyndelse (»Ve dig, Ljørslev! Ve dig Ørding!«) foretrak de at gaa i Kirke udensogns, bl. a. hos Holm i Vejerslev, der ikke forekom dem saa stødende i sine Udtalelser. Holm skriver herom til Biskoppen, at det er hans Opfattelse, at baade Etatsraaden og den gamle Frue nok var til at komme til Rette med, saa man forstaar, at han ikke har billiget Radichs Optræden.

I Almindelighed plejer man at fremhæve den herrnhutiske Forkyndelses milde og evangeliske Tone i Modsætning til den mere lovmæssige pietistiske. Imidlertid maa det ikke glemmes, at de vakte Kredse, som i 1730erne var de førende i København, ikke var sig nogen Forskel mellem de to Retninger bevidst, og Følgen blev, at mange af dem, som beundrede Brødremenigheden og havde tilregnet sig dens Terminologi, alligevel kunde være ubilligt dømmende og haarde overfor andre. En Kvinde som den før omtalte Md. Wulf er et Exempel herpaa. Men man forstaar da ogsaa, at nogle af de Studenter, der havde været med i denne Bevægelse, senere som Præster kom til at indtage et underligt Dobbeltstandpunkt; i Reglen regnede de sig selv til »Brødrene«, men i Virkeligheden var de Pietister i herrnhutisk Dragt. Til dem hørte Radich.

Han kom hurtigt i Strid med Bønderne, der dels ikke forstod de for dem ganske uvante Udtryk, han brugte (den blodige Brudgom, Lammets Vunde, den velsignede Vunde o. l.), dels følte sig stødt over deres Præsts summariske Domme og ofte fremfusende og saarende Opførsel,

og da Provst *Brøchner*¹ ved Pinsetid 1744 visiterede i Ljørslev, klagede de over ham og forlangte at faa at vide, om de skulde antage en ny Tro og fornægte den, de var oplært i. Provsten søgte at mægle ved at forklare, hvad Radich mente med sine Udtryk, men det lykkedes ham kun midlertidigt at bringe lidt Ro til Veje, thi d. 3. September indgav 18 Sognemænd »paa egne og fleres Vegne« gennem deres Herskab paa Højris en skriftlig Klage over Præsten til Biskop Brorson.

Klagerne skriver, at de nye og uhørte Lærdomme har forvirret dem i deres Saligheds Sag, saa de ikke ved, hvad der er Sandhed, de har voldt Splid i Hjemmene, og Tjenestefolk skyr Sognene, saa de ikke kan faa Arbejdskraft. De beskylder derpaa Præsten for at have sagt, 1. at de ikke har haft nogen Nytte af deres Daab, Altergang og Kirkegang, 2. at de ingen Tro har haft; de skulde falde ned i Støvet, da vilde i et Øjeblik Aanden komme over dem, saa de blev syndfri; det havde han selv været i 5 Aar, 3. at deres tidligere Læreres Lærdom var til Fordømmelse, modsat hans, 4. at deres Forfædre og Præster var i Helvede, og de kom sammesteds, samt at naar de efter Sædvane om en afdød sagde: »Den salige Mand«, sagde han: »Sig hellere »den salig Djævel««, 5. at Hor og Drab ikke er de værste Synder, 6. at de gudelige Bønnebøger burde brændes, 7. at Altergæsterne ingen Velsignelse faar, medmindre de antager hans Lærdom, 8. at han kun prædiker Loven og aldrig Evangeliet, og 9. at han tror, at han kan se paa Folk, om de er gode eller onde.

Biskoppen blev helt forfærdet over disse Klagepunkter og sendte dem straks gennem Provsten til Radichs Erklæring. Denne, der er dateret d. 4. Oktober og medunderskrevet af 9 Sognemænd, fylder 17 meget tæt skrevne Foliosider. Dens Indhold er følgende: Bønderne vil begynde med Helliggørelsen, men da er der lagt en daarlig

¹) Peder Brøchner, Præst i Karby-Hvidbjerg-Redsted 1718—63, Provst 1742.

Grund. Der er kun eet Evangelium, nemlig det om Lammets Blod og den blodige Forsoning, som Paulus prædikede, og han selv vil vedblive dermed, saa længe han kan røre Tungen; var det end en Engel, der forkyndte et andet, være han en Forbandelse! Om Familiespliden oplyser han, idet han henviser til, at Klagerne ikke fatter Striden mellem Kvindens og Slangens Sæd, at det drejer sig om en vakt Mand, hvis tre Børn forlod Hjemmet for ikke at høre paa hans Formaninger. Paa de enkelte Poster svarer han, at Sakramenter og Kirkegang ikke hjælper dem, der bliver i deres Synd, det er ikke nok at opremse Trosartiklerne, man maa komme til Jesu Blod, saadan som man er. »At falde i Støvet« er et billedligt Udtryk, og han har ingen lovet Syndfrihed, og heller ikke har han udtalt sig som paaklaget om andre Præster, men de skal kendes paa deres Frugt. Muligt har han talt noget om, at deres Forfædre var i Helvede; »salig Djævel« ved han ikke at have sagt, men skulde alle prises, kunde man ogsaa sige »salig Judas«, »salig Saul« og »salig Kain«. Han har ikke udtalt, at Bønnebøgerne skulde brændes, men den, der beder i Aand og Sandhed, behøver ingen Bog. De, der som »Paradisets Urtegaard«¹ er født ud af en levende Erfarings Kilde, holder han selv for gudelige. Det er ham en Pine at kaste Perler for Svin ved den vanemæssige Altergang, og han forstaar ikke, at de Folk, som overhovedet ikke føler deres Synd, gaar til Skrifte og Absolution. Han prædiker hverken Lov eller Evangelium paa den gamle Maade, men de forstaar hverken det ene eller det andet. Nogle er der dog, der har faaet Nytte og Velsignelse af hans Ord, deriblandt Mennesker fra andre Sogne.

Biskoppen billigede vel ikke alt i Radichs Erklæring, men han sendte dog (16. Jan. 1745) et langt Hyrdebrev (20 Foliosider) til Menigheden (»Elskelige og med Jesu

¹) Af Johann Arnd (1555—1621).

dyre Blod dyre igenkøbte Sjæle«), hvori han prøvede at godtgøre, at de ikke havde forstaaet deres Præsts Ord, som alene var rettet mod dem, der ikke stod i deres Daabs Naade, hvorhos han i det enkelte søgte at vise dem, at de var i god Overensstemmelse med den gamle Tro. Denne Skrivelse oplæste Provsten d. 15. Februar for Radich og Sognefolkene, som erklærede sig tilfredse med Biskoppens Forklaringer; dog mente de, at deres Præst ikke prædikede i Overensstemmelse med sin Erklæring, mens denne sagde, at han ikke vilde falde fra sine Meninger, hvad der end skete med ham. Bønderne ønskede ogsaa en anden Tone i hans Forkyndelse og ikke at blive fordømt af ham i Almindelighed; derimod havde de intet imod, at han revsede Verden og de udvortes Gerninger. Et skrøbeligt Forlig opnaaedes dog, idet Radich lovede med Guds Hjælp at leve i god Forstaaelse med sine Sognefolk, og de paa deres Side tilsagde ham Kærlighed og Lydighed, naar han lærte i Hyrdebrevets Aand. For en Sikkerheds Skyld udbad de sig dog en Kopi af dette!

Det varede ikke længe, før Striden atter brød ud. Bønderne klagede igen, at Præsten blev ved som forhen, sagde, at den troende er syndfri, at den omvendte kan ikke miste Helligaanden, at Gudsfrygt før Omvendelsen slet ikke hjælper noget, og at de aldrig har kendt Jesus. Endvidere beskyldte de ham for at ændre ved Kirkebønnen og ikke at have læst de kongelige Forordninger fra Prædikestolen.

Forelagt disse Klagepunkter svarer Radich herpaa d. 6. Juni 1745, at det er skriftmæssig Tale, han fører, naar han siger, at al Gudsfrygt før Omvendelsen er omsonst, men Bønderne vil ikke omvende sig. Han mener, at den, der er i Naadestanden, ikke forsætlig kan synde og kun miste Aanden ved Frafald, men enhver behøver Naade, saa længe han lever. Han indrømmer, at han muligt kan have ændret et og andet Ord i Kirkebønnen, men han har aldrig bedt i Modstrid med den augsburgske

Bekendelse og Skriften, »som vi bør rette os efter, da vi ingen apostolsk Menighed har at tale til, men en vantro, vanvittig og ugudelig Hob, som gaar paa den brede Vej til Fordærvelse«. Ligeledes bekender han, at han engang efter Etatsraad Klingenbergs Raad har ladet en Kundgørelse oplæse af Degnen paa Kirkegulvet, og at han ved en enkelt Lejlighed selv havde glemt det, fordi han var udmattet af at prædike.

Der kom intet ud af Bøndernes Klage denne gang, men den afspejles i Brorsons Indberetning om sin Visitats 1746. Præsten, skriver han, prædiker opbyggeligt og er en god Mand, men hans herrnhutiske Talemaader er de enfoldige Bønder, ja tildels Biskoppen selv uforstaaelige. En første Strid med Befolkningen var bleven bilagt, og nu klagede man igen, men Brorson ønskede det skriftligt.

Stemningen vedblev at være ophidset, og det vakte bl. a. megen Harme hos Bønderne, at Radich stod i saa nær Forbindelse med Præsterne i Klim, der netop i disse Aar førte en lignende Kamp som han for den rene Menighed, og der er heller ingen Tvivl om, at man gensidig har opmuntret hinanden. Biskoppen paaskønnede nok Radichs Nidkærlighed, men bad ham samtidig ikke ved Haardhed og Uforsigtighed at forskertse Befolkningens Fortrolighed. Præsten indrømmede selv sin Hidsighed, og at det let kunde ske, at han forløb sig i Samtaler under de Husbøsøg, han foretog, især naar man tegnede sig til Altergang. Herskabet paa Højris ønskede derfor at overvære hans Sammenkomster med Gaardens Tyende. En lille Kreds sluttede sig dog til ham, og den herrnhutiske Emissær Zeidler, der 1746 gæstede Ljørslev, beretter om »et smukt Antal Sjæle i Sognet, som har Smag for og Indsigt i det salige Evangelium om Blod og Saar«. Tallet opgives af ham til over 20 Sjæle¹. Betegnende for Radichs Stilling til Brødre-menigheden er hans Forslag til Biskoppen om, at de kon-

¹) Hist. Aarbog for Mors VII, 116.

gelige Forordninger mod den ikke skulde oplæses fra Prædikestolen, men blive mellem ham og Herskabet, da de vilde styrke Bønderne i deres Modstand mod Herren og mod ham.

Sognefolkenes Opposition mod Præsten og hans Kreds blev under alt dette ikke mindre, og de vakte chikaneredes paa enhver Maade, »ogsaa med Slag og Puf«. Forældrene modarbejdede Konfirmandundervisningen eller sendte deres Børn andetsteds hen, og for at beskære Radichs Indtægter gav de Afkald paa Ligtaler ved Begravelser. At han lod dem vide, at det ifølge et Monitum af 14/1 1711 i saa Fald var forbudt at ringe, og at der da heller ikke maatte synges, tog de intet Hensyn til; Herskabet støttede dem og tillod dem at bruge Kirkeklokken, og de indkaldte en Bonde fra et andet Sogn til at lede Sangen og gaa foran Kisten. Fru Speckhahn fik en Student til at prædike for sig paa Højris i Fasten, skønt Radich havde tilbudt at gøre det, naar hun var upasselig.

Kirkekollegiet, der nu havde faaet Underretning om Striden, befalede Brorson at indsende Klagerne over Præsten og beordrede ham til at afæske Radich en Erklæring om hans Stilling til Katekismen. Idet Biskoppen d. 16. Juli 1747 gjorde dette, formanede han ham samtidig til at afholde sig fra de for Almuen uforstaaelige herrnhutiske Talemaader og paalagde ham at oplyse, hvorvidt han foretog Sygebesøg og i saa Fald, om det var Trøstens eller Fordømmelsens Ord, han da talte.

Radich svarede (d. 3. Aug.), at han ikke mente, at Katekismen manglede de evangeliske Sandheder, men dens Anvisninger paa Korstegn og andre Ceremonier kunde let gøre Skade lige saa vel som den almindelige Skriftemaalspraxis, idet Folk brugte det ene som et opus operatum og det andet som et Forsvar for at blive i deres Synd. Han anvendte af Lydighed Pontoppidans Forklaring, skønt han kunde ønske en mere evangelisk Lærebog.

Imidlertid havde Provsten efter Ordre stævnet Parterne

til Møde i Storum i Ørding Sogn d. 3. Juli og foreslog en Deputation sendt til Aalborg, men Bønderne erklærede ikke at kunne rejse paa Grund af Markarbejdet, og først maatte de forhandle med Herskabet. De vedblev ellers med deres Beskyldninger, nu ogsaa for natlige Forsamlinger, og de vilde ikke forliges med Præsten, uden han lovede at blive som sine Formænd. Hans Tilbud om at lade andre, de havde Tillid til, dømme, forkastede de, de vilde af med ham, og han lovede dem da at tale med Biskoppen om at blive forflyttet.

Et senere Møde forblev lige saa resultatløst. Bønderne talte om at gaa til Kongen, og de refererede nye mærkelige Udtalelser af Præsten og beklagede sig nu ogsaa over, at han anvendte betinget Absolution. Alligevel holdt Biskoppen stadig Haanden over Radich, der i Mellemtiden havde faaet en skarp Reprimande fra Kirkekollegiet for sine Udtryk, men paa den anden Side tilraadede han ham meget at vise mere Sagtmodighed og Kærlighed i sin Færd. Bønderne bad han tro sine Ord, at alt skyldtes Misforstaaelser, og han anmodede (d. 29. Februar 1748) Holm i Vejerslev, Radichs nære Ven, indtrængende om at tale ham til Rette.

Det ser ud til, at der ved alt dette virkelig indtraadte en Afspænding, muligvis har ogsaa Udviklingen i Klim, hvor begge Præster blev trætte i Kampen og tog deres Afsked¹, bidraget hertil, og Radich lovede Brorson i sin Undervisning at holde sig til Katekismens Ord. Dog beretter han samtidig, at da Bønderne leverede Tiende, var de misfornøjede med Traktementet, bandede og sagde: »Hvis vi var Herrnhuter, fik vi nok mere at spise«, hvortil Præsten havde svaret: »Hvis I var rette Herrnhuter, var I salige Mennesker, og I ønskede ikke saa meget Brændevin«.

Der blev nu mere Ro i Sognet, og næste Aar (13. Marts

¹) Om de kirkelige Stridigheder i Klim se Kirkeh. Saml. 4. R., III, 740 ff.

1749) kunde Radich skrive, at hans Tilhørere i nogen Tid havde holdt sig stille, saa de maaske kunde vindes, hvis ikke Satan havde sit Ukrudt her til at ophidse dem, »thi den Morderslægt lader ikke af at gaa omkring med Løgn og Mord«. Nu arbejder han især med Skolesagen, idet han har en fortrukken Degn i Ørding, Anders Graversen; Klager til Provsten og Herskabet har hidtil ikke frugtet. (»Bort med Jesum, giv os Barrabas løs!«).

Det blev denne Sag, der gav Anledning til den næste Strid. 1752 lykkedes det endelig at faa Degnen til at indvilge i at begære en Medhjælper til at læse med Børnene og forrette Tjenesten i Kirken. Hertil ønskede Radich en af sine Tilhængere i Ørding, en Skræder ved Navn Morten Pedersen, som, skriver han til Biskoppen, efter at være vakt blev udskrevet til Soldat af Etatsraad Klingenberg og, skønt han derpaa blev kasseret, alligevel indkaldtes til Exercits af Major Bülow, saa han maatte frikøbe sig for 40 Rdl. Da han nu manglede Penge til at skaffe sig et Hus for at kunne drive sit Haandværk, drog han til Steppinge i Sønderjylland (Hovedkvarteret for Brødrementighedsens Arbejde i Jylland) for at tjene noget sammen, men da de økonomiske Forhold paa Stedet viste sig vanskelige, vendte han efter to Maaneders Forløb tilbage til Mors. Denne Mand udbad Radich sig hos Biskoppen, men hverken Bønderne eller Konferensraadinden, der havde Kaldsret til Degneembedet, vilde vide af ham at sige. Hun foreslog en tidligere Tjener paa Højris, og de en Sergeant Poul fra Ørding. Striden endte med, at ingen af Parterne fik deres Vilje, idet Jens Aggerholm¹ blev Substitut hos Anders Graversen og efter hans Død 1760 Degn i Embedet.

I det hele taget lader det dog til, at Radich i disse Aar

¹) Jens Aggerholm, hvis Fader havde været Degn i Søndbjerg, men endte som Kapellan i Vraa († 1745) aflagde 12/4 1752 Embedsed som Degn for Jegind. Det samme gjorde imidlertid ogsaa Niels Bondo, som fik Kaldet, mens Aggerholm kom til Ljørslev. »Hist. Aarbog for Thisted Amt«, 1918, 76.

faldt mere til Ro, og med den nye Ejer af Højris, Etatsraad Hauch, som købte Godset efter Konferensraadindens Død 1754, stod han paa den bedste Fod. Ved Visitatsen 1755 var Biskop Brorson særdeles tilfreds med Forholdene; han omtaler, at der er 40 vakte i Sognene, som er bekymret for deres Salighed, og de allerfleste andre lever et ulasteligt Levned. Ungdommen er udmærket, og Jens Aggerholm roses for sin opbyggelige Undervisning. 1759 omtales Menigheden igen som et Exempel i Skikkelighed. Men betegnende er det, at den herrnhutiske Emissær Bloch, som midt i Halvtredserne besøgte Mors, nu holdt sig borte fra Ljørslev, da han havde hørt, at Radich var blevet ængstelig, hvilket dog ikke vil sige, at hans Syn var blevet et andet — paa Sjælland sluttede han sig til Brødresocietetet i København — men kun, at han nu havde lært at fare med Lempe.

Flere Gange i Stridens Dage havde han ønsket at komme bort, bl. a. vilde han gerne have haft Kald i Norge. 1760 udnævntes han til Sognepræst for Snesere i Sydsjælland, varmt anbefalet af sin Biskop, der kalder ham et brændende Lys, som har været til stor Velsignelse for sin Menighed, og hvem »Herren har betroet et godt Pund og givet ham en god Drift til at sætte samme paa Rente«¹.

Hvorvidt hans Arbejde paa Mors derimod satte nogen varig Frugt, turde være tvivlsomt. Vel hedder det ved Visitatsen 1765, at der er en stor Del, der har faaet ret Indsigt i Guds Naade, ligesom Degnen roses som en exemplarisk Mand, der læser med de unge til stor Velsignelse, men andet tyder paa, at Bevægelsen ret hurtigt har mistet sin Kraft. En Gennemgang af Skifteprotokollen for Højris Gods i Aarene 1764—89 viser saa at sige ingen gudelige Bøger fra de to Sogne, hvad man dog kunde have været tilbøjelig til at vente, og da Emissær J. Jacobsen gæstede Øen i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede,

¹) Biskoppens Kopibog 8/10 1759, Aalb. Bispeark.

omtales Ljørslev-Ørding overhovedet ikke¹. Radichs Eftermand, Adler, traadte utvivlsomt heller ikke i hans Spor, undtagen for saa vidt som han ogsaa kom i en voldsom Strid med Beboerne, der dog ikke synes at have haft religiøse Aarsager; 1782 blev han nødt til at nedlægge Embedet.

I *Tødsø-Erslev* var *Niels Wille* Præst fra 1742 til 1748. Han var Kandidat fra 1737 og havde saaledes haft Lejlighed til at være i København i de bevægede Aar, og dette prægede hans Standpunkt. Han har været en nidkær og virksom Mand. 1745 kan han indberette, at Pontoppidans Forklaring bruges flittigt overalt, især af de unge, ikke alene i Kirke og Skole, men ogsaa i Fritiden, baade hjemme og paa Marken under Vogtningen af Kreaturerne, ja endogsaa Børn paa 10—11 Aar har læst og fattet Bogen og derved faaet Smag paa Sandheden. Hvorvidt denne Betragtning har holdt Stik eller maaske snarere er et Udslag af Pietismens svigtende Psykologi, faar staa hen, men i alt Fald faar man et stærkt Indtryk af Præstens ihærdige og flittige Arbejde i Menigheden, ligesom det ser ud til, at han stod i et godt Forhold til Beboerne i Sognene.

Under en Visitats i Erslev Kirke 1745 havde han et Sammenstød med sin ortodexe Provst, *Ammitsbøl*², der ved Katekisationen forklarede den anden Bøn i Fadervor saaledes: »Du beder om Ærens og Herlighedens Rige, fordi du lever i Naadens Rige«. Wille, der ansaa denne Udtalelse for at kunne virke som en Sovepude, og som ogsaa var forarget over nogle Bemærkninger af Provsten, som havde vakt Latter hos mange, gik strax ned til de nederste Stole og sagde til de der siddende, at disse Ord hverken stemmede overens med Katekismen eller Forklaringen³. Det kom til en Meningsudveksling mellem de to gejstlige, hvori Præsten ud fra Pontoppidans Forklaring hævdede,

¹) Kirkehist. Saml. 5. R., I, 292.

²) Søren Ammitsbøl, Præst i Flade-Draaby 1707—51, Provst 1731.

³) Se »Sandhed til Gudfrygtighed« §§ 577 og 578.

at vi ogsaa maa bede om Naadens Rige; det modsatte var hverken Jesu eller Luthers Mening. — Provsten blev imidlertid ved sit og tog de tilstedeværende til Vidner paa, at han var bleven forstyrret i sin Forretning. Wille paa sin Side appellerede ogsaa til Menigheden, der enstemmigt erklærede sig tilfreds med sin Præst.

Begge Parter ønskede egentlig strax bagefter Forlig, men da Wille ikke vilde indfinde sig i Flade, og Provsten ikke afhandle Sagen i Erslev Menigheds Paahør og i to Præsters Overværelse, trak det op til Proces. Provsten maa dog have indset, at han havde forløbet sig, thi der naaedes kort efter til Enighed ved en Sammenkomst i Flade Kirke, hvor Ammitsbøl erklærede, at naar han havde sagt, at vi staar i Naadens Rige, sigtede han dermed kun til de sande troende. Dermed følte de tilstedeværende Herredspræster sig tilfredse, og vi hører ikke mere om Striden.

Efter Wille blev *Anders Knie* Sognepræst (1748—80). Ogsaa han blev Kandidat i de bevægede Aar (1735), og han maa have vakt Opmærksomhed og Forhaabninger hos Myndighederne, thi 1738 blev han uden Ansøgning kaldet til Præst for Nautrup-Sæby-Vile Menigheder i Salling¹. Om hans Virksomhed her foreligger der ikke stort, men at man i pietistiske Kredse ventede sig noget af ham, fremgaar af den varme Lykønskningsskrivelse, han modtog fra Biskop Brorson, da han flyttede til Mors².

Om sit Arbejde fortæller Knie, at han holdt Skrifteexamen og Katekisation ogsaa med de gifte, før de kom til Alters, »hvad der er højst fornødent for den arme vankundige Hob, blandt hvilke dog kan findes nogen Indgang for Sandheds Ord, og en Del har vist sig vel fornøjet hermed«. Helt synes hans Opfattelse af Sognets aandelige Tilstand saaledes ikke at falde sammen med hans Formands. Paa Prædikestolen havde han gerne sin Bibel

¹) Kirkehist. Saml. 5. R., IV, 617.

²) Biskoppens Kopibog 8/12 1748, Aalb. Bispeark.

med for at kunne stedfæste sine Ord, og han citerede ofte Luther for at vise, at han ikke førte nogen ny Lærdom. Før Katekisationen om Søndagen plejede han at lade synge Salmen: »Jeg takker dig, Christe, Guds Lam«.

Fra Visitatsen 1755 skriver Brorson, at der er mere Lydighed mod Guds Ord i Erslev, og at der findes redelige Sjæle, som sørger over Josefs Skade. Ungdommen er god. 1759 udtrykker han sig imidlertid i mere almindelige Vendinger, og Ungdommen synes ham nu kun maadelig. I nogen Grad har vel det skyldtes en fordrucken Degn, som Knie havde megen Døje med. 1756 klager han over, at han Pinsedag forlod Kirken for at drikke, og næste Dag begyndte han, formodentlig i Beruselse, midt under Prædikenen at synge: »Nu bede vi den Helligaand« — til stor Forvirring for Menigheden. Degnen blev i sit Embede til sin Død 1767; 1765 skriver Biskoppen om ham, at han lovede godt, og man maatte haabe hans Forbedring. Ved denne sidste Visitats omtales, at der i Menigheden er nogle smukke Sjæle, der vandrer med Gud, men ogsaa dem, der er onde nok, hvorpaa der nævnes Navnene paa et Par Stykker, som imidlertid holdes en Del i Ave af deres Herskab paa Dueholm. De har bl. a. overfaldet en Mand i hans Hjem, samme Dag han havde været til Alters.

Da Brorson 1742 gæstede Mors, udtalte han i sin Beretning til Kirkekollegiet, at »de kongelige Anstalter« (d. v. s. Konfirmationen, Pontoppidans Forklaring og Skoleloven) af Herren kronedes med megen Velsignelse, thi der var kendelig Fremgang at spore med Hensyn til Kristendomskundskaben siden sidst (1739) — dog undtagen i *Solbjerg-Sundby*, hvor Ungdommen var daarlig, saa Provsten, *Laur. Rhode* (1730—44) fik Tilhold om at tage en Kateket som Medhjælper.

1744 blev der imidlertid kaldet en ny Præst, *Peder Rodsted*, der som Student havde tjent 8 Aar ved Hestgarden. Han blev Kandidat 1743, og efter at han en kort Tid havde været Feltpræst, kom han til Solbjerg. Han

stod venligt til Brødremenigheden, og Emissæren Zeidler omtaler ham som en god og enfoldig Mand, »der har os kær«. I Sognene er der nogle vakte Sjæle, men der kan ikke siges, om der bliver noget ud af dem¹. 1750 hedder det efter Bispevisitatsen, at der er mange Guds Børn paa Stedet og ingen aabenbare Laster, og at Ord og Sakramenter bruges flittigt.

Rodsteds Eftermand blev *Niels Overbech* (1752—59); han havde studeret tre Aar i Jena, før han tog sin Examen og været Lærer ved Garnisons Skole i København. Han har imidlertid næppe været i Stand til at magte Forholdene; ved Bispevisitatsen i 1755 var Ungdommen »uforsvarlig ringe«, og hverken Kirke- eller Skolegang var efter Ønske. Præsten faar det Skudsmaal, at han vel var en god Mand, men ikke bestemt nok til at holde andre til at gøre deres Pligt. 1759 var der dog Fremgang at spore i de unges Standpunkt.

I de to Præsters Tid optoges Sindene af et mærkeligt, sygeligt Sværmeri, hvis Profetinde var en i Sundby tjennende Pige ved Navn Else Terkildsdatter. Dets Ophavsmand var en i Ørding boende Mand ved Navn Jens Storgaard, der mente, at de Mænd og Kvinder, der som han hørte til de helliges Samfund og derfor var rensset ved Jesu Død og Blod, frit og uden Synd kunde kysse hinanden, og at de burde gøre det. Selv praktiserede han det aabenlyst paa Marken med sin Pige Ingeborg. Hvorledes han var kommen paa disse Tanker, forlyder der ikke noget om, men utænkeligt er det ikke, at Radichs Tale om Brødre og Søstre kan have virket forvirrende paa ham. Til sin Sognepræst stod han imidlertid nu i det slettest mulige Forhold, ingen Formaninger frugtede paa ham, han blev kun studs og forsvarede for Resten sin Holdning med mange Skriftsteder. Drikkeri begrundede han ud fra Mt. 15,17 og Joh. 2,10. Desuden mente han, at man aldrig

¹) Hist. Aarbog for Mors VII. S. 117.

skulde gøre de ikke troende nogen som helst Tjeneste, og Tiende burde ikke erlægges; det var Djævelen, der regerede Verden og gav Menneskene, hvad han vilde, uden at vor Frelser kerede sig om det.

Dette underlige Tøjeri fik vel ikke megen Tilslutning, men dog enkelte Tilhængere og blandt dem navnlig Else Terkildsdatter, der boede sammen med sin Moder i Vejerslev. Da hun kom under Jens Storgaards Paavirkning, var hun ikke til at holde hjemme, men søgte stadig til ham, og Præsten, Holm, tog hende derfor i sin Tjeneste. Det gik en Stund nogenlunde, men tilsidst forlod hun Præstegaarden og tog Plads først hos Storgaard og siden hos Niels Gregersen i Sundby, som ogsaa var kommen med i Bevægelsen, og da hendes Moder blev syg og døde, var hun i sin Fanatisme ikke at formaa til at gaa til hende.

Det var Rodsted umuligt at faa hende retvendt, og heller ikke Holm formaaede noget. Hun erklærede¹: »Jeg tror af min Skønsomhed, jeg har af Skriften, at der er en saadan Frigørelse i Jesum og hans Blod og Saar, at en Mands- og Kvindeperson kan kysse hinanden uden Synd«, hvilket hun ogsaa beviste med mange Skriftsteder, f. Ex. Rom. 16,6, selv om hun personligt indrømmede ikke at være naaet saa vidt. Hun nægtede baade at fremstille sig i Kirken for Præsten og hans Medhjælpere og at møde til Undervisning i Præstegaarden, saa Rodsted afviste hende fra Nadveren. En Forhandling, Præsterne havde med Jens Storgaard, førte heller ikke til noget; da man bebrejdede ham hans Indflydelse paa Else, sagde han, at det var, som dengang Saul havde Brev fra Ypperstepræsten paa at forfølge Guds Menighed. Især var han meget forbitret over, at Rodsted havde kaldt ham »en Horebuk i Hjertet«, men vilde han tage de Ord tilbage, skulde han let faa Else bragt til Lydighed.

¹) Erklæringen er optegnet paa en Lap Papir, der fejlagtig er henlagt i den Pakke i Aalborg Bispearkiv, som omhandler Forholdene i Klim. Se Kirkeh. Saml. 4. R., III, 746, Note.

Sagen blev indberettet til Biskoppen, med hvem Niels Gregersen sammen med en anden Mand og Else søgte Forbindelse, men da de ikke vilde frafalde deres Meninger, udrettede de naturligvis intet, og ved Rodstedts Bortrejse var der ingen Forandring sket.

Overbech fandt, at Else havde et religiøst, skønt forvirret Sind, men han formaaede lige saa lidt mod hendes Fanatisme som sin Forgænger, og hun synes nu oven i Købet at være kommen paa den Tanke, at uden Kyssen kunde man ikke blive salig. I Efteraaret 1753 indvilgede hun dog i at komme til Stede i Sundby Kirke, hvor Præsten efter Brorsons Anvisning forelagde hende en Række Spørgsmaal, men hun var lige halsstarrig, selv om hun ifølge et tidligere Løfte ikke mere talte om sine Meninger til andre.

Aaret efter flyttede hun imidlertid fra Niels Gregersen og hjem til Vejerslev, hvorfra Holm meddelte Biskoppen, at hun nu havde faaet Adgang til Nadveren, hvilket altsaa vil sige, at hun maa være falden til Ro. Om hendes tidligere Meningsfæller høres heller ikke mere, saa det maa antages, at Sværmeriet hurtigt er ophørt.

Efter Rodsted blev *Mt. Steenberg*, tidligere Lærer ved Vaisenhuset, Præst. Hans Prædiken, der var i herrnhutisk Aand, tiltalte ikke Biskoppen, da han visiterede i 1765, og privat maatte han advare ham mod at lade sig »lede af Passioner«, idet han havde afvist en Kvinde fra Nadveren, som Brorson efter en Overhøring fandt værdig. Der vedblev at holde sig nogen Herrnhutisme i Pastoratet Aarhundredet ud, men en Emissær fortæller dog (1792), at de 11, som fandtes, intet godt Rygte havde; en havde været i Tugthuset, og de andre var »inspirerte«, de var meget overlegne, men gik ellers i Kirke¹. Det synes altsaa, at der paa Stedet har været Jordbund for temmelig yderliggaaende Standpunkter.

¹) Hist. Aarbog for Mors VII, 117.

Fra Solbjerg blev Rodsted 1752 forflyttet til *Sejerslev-Ejerslev-Jørsby*, men her synes han ikke at have udrettet noget. Hans Formand *Ferdinand Phister* (1728—52) karakteriserer sine Sognebørn som »et selvraadigt Folk, der i nogle Præsters Tid før mig aldeles har raadet sig selv«. Phister gjorde sig megen Umage med de unges Undervisning og læste selv to Gange om Ugen med dem, der vilde komme, og fra Prædikestolen gennemgik han »de nye Spørgsmaal« (Pontoppidans Forklaring), ligesom han paalagde Degnene at læse Søndag og Onsdag i Annexerne og Tirsdag og Torsdag Aften i Hovedsognet, et Paabud, der imidlertid ikke behagede dem, men vakte megen Misfornøjelse og Modstand hos de paagældende, men som Biskoppen approberede¹. Nogen Fremgang sporedes, men Tilstanden blev ikke mere end nogenlunde, og 1755 skriver Brorson om Menigheden, at den nok elsker sin Præst, men ikke tager sig hans Lærdom til Hjerte.

I de andre Sogne paa Mors synes der ikke at have gjort sig nogen pietistisk Indflydelse gældende, og det er vel i det hele et Spørgsmaal, hvor meget den direkte har betydet selv i de hidtil nævnte Menigheder; man faar ikke umiddelbart Indtryk af, at det i særlig Grad har været Tilfældet. Nogen Bevægelse har der nok været, men det er næppe blevet til stort mere end et foreløbigt Røre. De herrnhutiske Emissærers Tavshed tyder derpaa, thi om end det fortrinsvis var deres egne Kredse, de op-søgte, vilde en virkelig aandelig Rejsning, som holdt sig paa andre Steder, næppe være bleven uomtalt. Den Mulighed foreligger naturligvis, at en Vækkelse i et eller andet Sogn kan have levet sit stille Liv — ligesom hos de stærke Jyder — men der foreligger ikke noget herom, og der er intet, der tyder paa det.

Stort set var Forholdet det, at Pietismen stod og faldt med sine Præster; havde det ikke været Tilfældet, vilde

¹) Biskoppens Kopibog 15/12 1740. Aalb. Bispeark.

man have sporet den stærkere i Befolkningen siden hen i Tiden. Den var for meget præget af den gamle statskirkelige Betragtning til for Alvor at turde overlade Lægfolket noget virkeligt Ansvar, og Følgen maatte derfor naturligvis blive, at hvor ingen gejstlig Ledelse fandtes, sygnede Livet efterhaanden hen.

Derimod har Pietismen haft stor Betydning ved det Tilskud til kristelig Oplysning, som den ydede gennem »de kongelige Anordninger«. Hertil kommer, at dens gudelike Skrifter ned i Tiderne har øvet deres stille, men ikke derfor mindre dybtgaaende Indflydelse i mange Hjem, hvor man uden at blive Pietister i gammeldags Forstand eller at tænke over Oprindelsen fandt Trøst i de fromme Betragtninger. Derved kom Bevægelsen, om end dens Levetid i Danmark ikke blev lang, til at give sit betydningsfuldeste Bidrag til Folkets aandelige Udvikling.
